

КӨРКЕМ ӘДЕБИЕТТІ АУДАРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ: ӘДІСТЕРІ МЕН ТӘСІЛДЕРІ**Манарбек Айгерім Жалғасбайқызы**gera-0695@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ «6М020700 – Аударма ісі» мамандығының

2 курс магистранты

Ғылыми жетекші – филол.ғ.к., доц. М.Ә. Бөрібаева

Әр халықтың өмірінде көркем шығармалардың алатын орны маңызды, себебі көркем мәтінде кез келген ұлттың рухани қазынасы сақталады. Көркем шығарма дегеніміз — эстетикалық құндылықтың белгілі санаттарына жауап беретін көркем шығармашылықтың жемісі және онда автордың ойы көрініс табады [1]. Түрлі әдеби туындылардан нақты бір халықтың өмір сүру салты, тілі, ділі және ұлттық құндылықтары жайлы қызықты мәліметтер алуға болады. Көркем шығармалардың көңіл аударарлық тұстарының бірі — олардың мәдениеттер, тілдер және оқырмандар арасындағы көпір қызметін атқаруы. Бұл қызмет үшін кемінде екі тілді жоғары деңгейде меңгерген, арнайы біліктілігі бар аудармашылар еңбек етеді.

Демек, белгілі бір тілде жазылған көркем еңбекті өзге тілдерге аудару арқылы сол елдің тарихы мен болмысын басқа тілде сөйлейтін немесе әлемнің келесі бөліктерінде тұратын оқырмандарға таныстыруға мүмкіндік туады. Берілген мүмкіндік көркем мәтін аудармасы мен оның ерекшеліктеріне назар аудартады. Көркем аударма бір тілде жазылған көркем туынды екінші тілге аударылып қайта жазылатын әдеби шығармашылықтың бір түрі [2]. Көркем мәтіндер аудармасы кітаптардың, мақалалардың, оқиғалардың және басқа да қара сөз үлгілерінің; поэзияның; жарнама деректерінің, шығармашылық және икемділік қабілеттерді талап ететін өзге де мәтіндердің аудармасын жүзеге асырады.

Көркем аударма заңды немесе ғылыми-техникалық аудармалардан түбегейлі ерекшеленеді, олар мәтінді көшіргенде «нақтылықты» талап етеді. Әдеби аударма тіл білімі мен филология саласына жатады және өзі өнерге айналады, яғни аударма ісінің ең қиын түрі болады. Өнер туындыларын сапалы түрде аудару үшін аударушы тұлғада ерекше туа біткен талант болуы керек, оны дамытып және жетілдіріп отыру қажет.

Көркем мәтіндер әдетте мәнерлілік пен бейнеліліктің көп мөлшерін қамтиды, оларды аудару кезінде ақыл-ой, қиял және жоғары кәсіпқойлық талап етіледі. Көркем мәтіндердің мәнерлілігінің кейбір сөздерден байқаймыз: метафоралар, салыстырмалы айналымдар, неологизмдер, (лексикалық, фонетикалық, морфемдік және т.б.), диалектілер, топонимдер, жер су атаулары және т.б.

Мұндай иірімдерді басқа тілде беру тікелей баламалардың жоқтығынан, белгілі бір мәдени және өзге де айырмашылықтардың болуына байланысты қиын. Аудармашы сөздік қорын, оның ішінде аударма тіліндегі идиоматикалық сөздер мен мақал-мәтелдерді меңгеруге, арнайы анықтамалар мен сөздіктерді, арнайы сайттарды дұрыс таңдай білуге және пайдалана білуге міндетті.

С.Н. Ахмедова көркем мәтіндерді аударудың келесі мақсаттары мен міндеттерін анықтайды: «Біріншісі – оқырмандарды автордың тілін білмегендіктен өздері оқи алмайтын жазушының шығармашылығымен таныстыру. Яғни, аудармашы оқырманды автордың шығармаларымен, оның шығармашылық мәнерімен және жеке стилімен таныстыру керек. Екінші... – оқырмандарды басқа халық мәдениетінің ерекшеліктерімен таныстыру, осы мәдениеттің өзіндік ерекшелігін беру. Үшінші – оқырманды кітаптың мазмұнымен таныстыру». Көркем аударманың негізгі аспектісі оның эстетикалық мәні мен бейнелі табиғаты болып табылады. Г.Р. Гачечиладзе бұл ұғымға мынадай анықтама береді: «Көркем аударманың түпнұсқасы тірі шынайы шындығы бар көркем шығармашылық түрі. Аудармашының шығармашылық әдісі, негізінен, оның дүниетанымына сәйкес келеді, оған

сәйкес аудармашы өзі таңдаған туындының көркемдік шынайылығын, формасы мен мазмұнының бірлігінде, жеке тұлғаның тұтас арақатынасында көрсетеді» [3].

Р.К. Миньяр-Белоручев "Көркем аударма" тарауын түйістіре отырып, өз монографиясында атап өтеді: «Көркем аударма – уақыт семасиологиялық байланыстары бар тіл құралдарымен (тасымалданатын мағынадағы сөздер мен сөз тіркестерін-метафорлар, метонимиялар, синекдохтар, эпитеттер, аллегориялар, гиперболдар, салыстыру арқылы қолдану) қаныққан мәтіндердің аудармасы» [4].

Өз мақаласында А.О. Ахмад пен Д.О. Березуцкая былай дейді: «Мәтінмен жұмыс істеу кезінде аудармашының алдында тұрған басты мақсат-қажетті аударма трансформацияларының туындысы яғни аударма трансформациясы деп мәтін компоненттерінің өзгеру процесін, құрылымдық мазмұнды қайта құруды, жекелеген тілдік бірліктерді мағынасы бойынша эквивалентті өзгешелермен ауыстыруды түсіну керек. Трансформацияның белгілі бір түрі арқылы мағынасы бойынша түпнұсқаға тең, бірақ оны стилистикалық, морфологиялық және грамматикалық түрде қайталамайтын аудармалы тілде мәтін жасау мүмкіндігі туындайды. Бұл аудармада бастапқы мәтіннің құрылымдық эквиваленттілігіне төзбеуі тиіс дегенді білдірмейді» [4].

Көркем аудармада әдеби мәтінді аударудың бірнеше тәсілдері белгілі. Мысалы, адаптация әдісі түпнұсқа мәтінін аударылып отырған тілде сөйлейтін халық үшін үйреншікті етіп аударуды қарастырады. Келесі, лингвистикалық кеңейту техникасы бойынша аудармашы бір тілде бар сөзді не тіркесті екінші тілге аудару сәтінде оны басқа сөздермен түсіндіруге тырысады. Бұл әдіске қарама-қарсы тәсіл элизия деп аталады, себебі түпнұсқа мәтіндегі кейбір ақпаратты алып тастау арқылы аудармашы сол бөліктің аудармада болмауын қадағалайды. Ал, компенсация тәсілі мәтіннің бір бөлігінің немесе мәтінде қолданылған көркемдеуші компоненттердің аударма мәтінде орын ауыстыруын көрсетеді. Бұл тәсіл аудармашының интенциясына байланысты пайдаланылады. Тағы бір әдіс — кірме деп аталады, ол бойынша аудармашы нақты бір сөздерді, тіркестер мен ұғымдарды өзгертпей өз еңбегінде қалдырады [5].

Көркем аударманың негізгі қиындықтарын қарастыра отырып, Н.Л. Галеева өзінің "Аударманың іс-әрекет теориясының негіздері" жұмысында «Аудармада қиындықтар еңсерілмейтін болып табылмайтынын тек аудармашыдан қосымша күш-жігердің талап етілетіні» – жайлы айтады [6].

Оның пікірінше, «қиындық»:

1. Баламасыз лексика-аударма тілінде осы сөздің немесе ұғымның толық және бір мәнді баламасы жоқ құбылыс. Сапалы аударма үшін мәндердің көлемін қалпында сақтап қалатын немесе мәтіндегі олқылықтарды азайтуға мүмкіндік беретін трансформациялық тактиканың бірін таңдау керек.

2. Баламасыз грамматика мәндердегі грамматика мен формалардың көлемдерінің сәйкес келмеуі құбылысы. Алайда, бұл айырмашылықтар мәтіннің мазмұндылығы үшін өзекті болған жағдайлардың саны соншалықты аз, олар дұрыс аударманы жүзеге асыруға нақты кедергі ретінде саналмайды.

3. Лакуна – мәтіндегі түсініксіз кез келген жағдайлар [5]. Аудармада лакундарды берудің көптеген тәсілдері бар (транслитерация, транскрипция, калька, мәтіндегі пікірлер), бұл қабылдаушы тілде өзге тілдегі сөздерді одан әрі ассимиляциялауға әкеледі.

С. Влахов пен С. Флориннің «Непереводимое в переводе» мақаласында «"реалия" – көбінесе көркем әдебиетте, сөздерде және халық, ұлт, ел, тайпаның мәдениетіне, географиялық ортасына, материалдық тұрмысына немесе қоғамдық-тарихи ерекшеліктеріне тән заттардың, ұғымдардың, құбылыстардың атаулары болып табылатыны және осылайша ұлттық, жергілікті немесе тарихи колориттің тасушылары болып табылатын халық тілінің сөздігі мен сөз тіркестерінде кездесіп басқа тілдерде дәл сондай сәйкестікте сөздер жоқ» деп айтады [6]. Зерттеушілер барлық мүмкін болмыстарды келесі үлкен топтарға бөледі: географиялық және этнографиялық ұғымдар; фольклорлық және мифологиялық ұғымдар; тұрмыстық болмыстар (тамақ, сусындар, киім, киімдер, киімдер, әшекейлер, тұрғын үй,

ыдыс, Тасымалдау құралдары, музыкалық аспаптар, билер, ойындар, шаралар, ақша); қоғамдық және тарихи болмыстар (әскери болмыстар, елді мекендер, әкімшілік-аумақтық бірліктер, атақтар, титулдар, лауазымдар, кәсіптер, өтініштер, мекемелер, ұйымдар).

Жоғарыдағы авторлар аталған барлық реалияларды аударуға болады деп санайды және оларды берудің мынадай тәсілдерін ұсынады:

1. Транскрипция.
2. Калька.
3. Семантикалық сәйкестік негізінде жаңа сөз жасау.
4. Меңгеру.
5. Шамамен ұқсас аударма.
6. Сипаттама аудармасы [7].

Көркем аударма – көркем шығармашылықтың бір саласы, ол тілдің заңдылықтарына сүйенеді. Сөйлем – шағын мәтін. Ол алуан, күрделі ойлардан құралады. Аудармашы да, аударма шығармаларын өңдейтін әдеби өңдеуші де мәтіннің 4 өлшемін білуі керек: 1) мәтіннің атауы (аталған мәтінде сөз не жайында болып жатқаны); 2) мәтіннің қызметі (мәтіндегі автор көздеген мақсат); 3) мәтіннің прагматикасы; 4) мәтіннің жоғарғы құрылымы (яғни бір-біріне өзара ықпал ететін лексика мен синтаксистің біріктірілуі) (А.Д. Швейцер). Прагматика тіл білімінде кең ұғымға ие. Екі тілдің бірлігі мен сөз өнері шығармаларында коммуникативтік процес, олардың әралуан трактовкасы. Аударманың прагматикалық нормасы оның құндылығын қамтамасыз етеді. Мәтіннің прагматикалық мәні оның эмоционалдығында, экспрессивтілігінде стилистикалық сипатында.

Тіл нормасы, адамдардың өзара қарым-қатынасы нәтижесінде қалыптасып, жүйеленген, халыққа ортақ, кең қолданыстағы тілдік құбылыс. Тіл нормасы – тарихи құбылыс. Өйткені, халықтың өсіп өркендеу, тіршілік кезеңдерімен байланысты. «Тіл нормасына» қоса «Әдеби норма», «Әдеби тіл» терминдері айтылады. Әдеби тіл нормасы жазу мәдениеті арқылы жаңарады, жетіледі. Әдеби тіл – сөйлеу және жазба тілде әбден қалыптасып жиі қолданылатын тілдік құралдар жүйесі.

Көркем аударма түпнұсқа мен аудармашылық шығарма саласындағы сөз мәдениетін жетілдіруге атсалысады. Аударманың биік көркемдік дәрежеде орындалуына аудармашының салыстырмалы стилистиканы жете меңгеруі тиімді. Ол – аудармашыға көмектесетін басты құрал. Жазушыға – қалам, суретшіге – қылқалам, мүсіншіге – қашау қандай қажет болса, аудармашыға да ол сондай қажет. Салыстырмалы стилистика негізінде түпнұсқа тілі мен аударма тілінің барлық лингвистикалық заңдылықтарын, тіл білімінің салаларын жетік білу көзделеді. Ең бастысы, аудармашы ұлттық тілдің бар байлығын жеткілікті қолданған жағдайда, бірде-бір орашалақ орамдар, түсініксіз тіркестер, мағынасы бұлдыр сөздер туындамайды. Мінсіз аударма жеңіл оқылады. Мүдіріп, кідірмейсіз. Авторы бейне сол ұлттың тілінде жазғандай әсер қалдырады, сүйсініп, мейірленіп оқисыз.

Аудармада сөз нормасын, мәдениетін дұрыс сақтамаудан көркем бейненің эстетикалық, рухани болмысы әлсіреп, шығарма мазмұнының солғындауына әкеп соғады. Сондықтан аудармашы екі тілді де жан-жақты, терең білуі тиіс.

Тіл байлығы – ой байлығы. Аударманың бай сөздік қорымен, стилистикалық-семантикалық, лексикалық сипатымен көрінуі – тілді шебер меңгерудің ықпалы. Тілдік норма әдеби тілдің тұтастылығымен ортақ түсініктілігін сақтауға ықпалдасады. Бұл әдеби тілді диалектілерден, әлеуметтік және кәсіби жаргондардан, қарапайым ауызекі сөйлеу тілінен қорғайды. Бұл жағынан келгенде мәдени қызмет атқарады. Әдеби тіл нормасы орфоэпиялық, грамматикалық және лексикалық нормаларды үйрену арқылы меңгеріледі. Қазіргі уақытта көркем аударма мәселесі өзінің өзектілігін жоғалтпайды, өйткені әр түрлі мәдениеттер диалогындағы байланыстырушы буын болып табылады.

Қорытындылай келе, аударма ісі еңбекті, біліктілікті, төзімділік пен мақсатшылдық сынды қасиеттерді қажет ететін жауапкершілігі мол іс. Көркем шығармаларды бір тілден екінші тілге аудару арқылы бір ұлтқа не мәдениетке тән рухани қазынаны әлемге немесе оның бір бөлігіне танытуға болады. Өзге тілде сөйлейтін оқырман үшін автор жазбасын

түпнұсқа дәрежесінен төмендетпей аудару кез келген аудармашының қолынан келе бермейтін жетістік.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Жуковский В.А. О поэте и современном его значении. — М.: Сов. Россия, 1985.
2. Литературный энциклопедический словарь / под общ. ред. В.М. Кожевникова, П. А. Николаева. — М.: Сов. энцикл., 1987.
3. Гаччиладзе Г.Р. – М.: Кеңес жазушысы, 1980. – Б. 148.
4. Аударма теориясы мен әдістері. – М.: Мәскеу лицейі, 1996. – Б. 182.
5. Albir A.H. Translation and Translation Studies: Introduction to Translation, 2001.
6. Галеев Н.Л. Основы деятельностной теории перевода..1997. – Б. 10.
7. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе // Мастерство перевода. Алтыншы жинақ. – М.: Кеңес жазушысы, 1970. - Б. 438.